

Östbuletinen

Nr. 2, 2020, årgång 24

”Lämna inte rummet” av Josif Brodskij	2
Kommentar <i>Julian Birbrajer</i>	4
De ryska dissidenterna, Memorial och Sisyfos ... <i>Kristian Gerner</i>	4
Michail Tjechovs märkliga öde <i>Magnus Ljunggren</i>	11

Sällskapet
FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

”Lämna inte rummet” (1970)

Aktuell dikt av Josif Brodskij/ Joseph Brodsky (1940–1996)

Tolkning av Julian Birbrajer, översättare

Lämna inte rummet, begå ingen blunder.
Vad tjänar Commerce till, rök annat för stunden.
Där utanför saknar allt mening, lyckan glatt bejakas.
Spring snabbt på muggen och vänd genast tillbaka.

Nej, lämna inte rummet, beställ ingen bil.
Ty världen utgörs av din korridor, dess smala fil,
och den tar slut vid elmätaren. Skulle din flamma
komma förbi gapande, kasta ut’na, banna.

Lämna inte rummet; tänk att du fått en släng av flunsan.
Ingenting slår fyra väggar och en stol, inte ens Kungsan.
Varför lämna platsen dit du återvänder på kvällskvisten
likadan som innan, men skadskjuten och vissen?

Nej, lämna inte rummet. Dansa i stället en bossanova
med rocken slängd över kroppen, skönt, vill jag lova.
Farstun utanför luktar kålsoppa och skidvalla.
Du har skrivit många ord, ett till retar nog galla.

Lämna inte rummet. Låt ingen annan än ditt rum
ana din uppsyn. Och helst incognito ergo sum,
vilket formen fått höra från vredgad substans.
Lämna inte rummet! Tro inte det är bättre annanstans.

Var inte korkad! Du ska från alla andra skiljas.

Lämna inte rummet! Låt möblerna få en egen vilja,
ansiktet flyta ihop med tapeten. Regla dörren, barrikadera
dig mot kosmos, kronos, etnos, eros, virus med mera.

Не выходи из комнаты, не совершай ошибку.
Зачем тебе Солнце, если ты куришь Шипку?
За дверью бессмысленно все, особенно — возглас счастья.
Только в уборную — и сразу же возвращайся.

О, не выходи из комнаты, не вызывай мотора.
Потому что пространство сделано из коридора
и кончается счетчиком. А если войдет живая
милка, пасть разевая, выгони не раздевая.

Не выходи из комнаты; считай, что тебя продуло.
Что интересней на свете стены и стула?
Зачем выходить оттуда, куда вернешься вечером
таким же, каким ты был, тем более — изувеченным?

О, не выходи из комнаты. Танцуй, поймав, боссанову
в пальто на голое тело, в туфлях на босу ногу.
В прихожей пахнет капустой и мазью лыжной.
Ты написал много букв; еще одна будет лишней.

Не выходи из комнаты. О, пускай только комната
догадывается, как ты выглядишь. И вообще инкогнито
эрго сум, как заметила форме в сердцах субстанция.
Не выходи из комнаты! На улице, чай, не Франция.

Не будь дураком! Будь тем, чем другие не были.
Не выходи из комнаты! То есть дай волю мебели,
слейся лицом с обоями. Запрись и забаррикадируйся
шкафом от хроноса, космоса, эроса, расы, вируса.

Kommentar av Julian Birbrajer

I april 2020, när Coronakrisen brutit ut också i Ryssland, dök Joseph Brodsky/Josif Brodskij med ansiktet ifört munskydd upp på husväggar lite varstans i Ryssland som en slags muralmålning – tillsammans med en dikt. För exakt femtio år sedan, när han fortfarande bodde i Leningrad, hade han nämligen skrivit dikten ovan som börjar med orden ”Lämna inte rummet” och slutar med ”barrikadera dig från virus”.

I min ovanstående tolkning har jag en smula kontrafaktiskt tillåtit mig att flytta handlingen eller åtminstone delar av den till Sverige. På ryska står det bl.a. att man inte ska bry sig om ”Solntse”, ett fint cigarettmärke, vars namn betyder sol, utan i stället röka ”Sjibka”, billiga bulgariska cigaretter. Solen kunde jag inte laborera med men ”Commerce” passade precis. Ett annat exempel är rimparet ”flunsan” och ”Kungsan” – Brodskij brukade säga att Stockholm var hans andra hem. I andra strofens lätt misogynia rader antyder Brodskij att det i Sovjetunionen inte var helt *comme-il-faut* att umgås fritt mellan könen.

En tolkning av dikten har tidigare publicerats i Översättarcentrums utmärkta tidskrift Med andra ord (MAO), nr 103, 2020.

De ryska dissidenterna, Memorial och Sisyfos

Kristian Gerner, professor emeritus i historia

Dissidenterna

Sovjetunionen hade under Stalinepoken blivit ett extremt självcentrerat samhälle. Det var fråga om en statsnationalism – ”sovjetpatriotism” – som var antitesen till den klassiska marxistiska och kommunistiska internationalismen. Under de första åren efter revolutionen etiketterades verkliga eller föregivna motståndare till den sovjetiska regimen som ”klassfiender”. Det var ett uttryck för kommunistisk internationalism. Men i den nya sovjetiska konstitutionen av år 1936 – ”Stalinförfattningen” – etiketterades motståndarna som ”folkfiender”. Detta drabbade särskilt människor som inte var etniska ryssar utan exempelvis ukrainare, polacker finnar eller tatarer och det skedde på samma gång som det ryska språket och de etniska ryssarna identifierades med Sovjetunionen.¹ Efter Stalins död användes knappast beteckningen ”folkfiender”. De som uppfattades vara kritiska mot regimen började karaktäriseras som ”oliktänkande”, (*inakomysljastjje*), vilket översattes till dissidents på engelska och till dissidenter på svenska.

¹ Martin, Terry. *The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Ithaca: Cornell University Press 2001.

Dissidenterna var uppvuxna i Sovjetunionen, där det definitionsmässigt inte kunde finnas några klassfiender och många av dem var ryssar. De tillhörde "folket". Men de framförde tankar om hur det stod till i Sovjetunionen som inte gav uttryck för den offentliga bilden. Den nya beteckningen "oliktänkande" uttryckte egentligen idén att det var fel att tänka annorlunda än makthavarna. Dissidenterna representerade helt enkelt en politisk opposition utan mandat i en stat utan reella politiska partier. Dessa regimen misshagliga sattes i läger eller på mentalsjukhus eller förvisades till väst.

På sin tid kunde dissidenterna avfärdas som föga representativa för folkmeningen i Sovjetunionen. Därefter, när Gorbatjov genomförde sin reformpolitik fick de ett temporärt erkännande. Andrej Sacharov kallades från exilen i Gorkij till Moskva som resurs för regimen. Detta för in på den grundläggande frågan om huruvida Sovjetunionen föll sönder plötsligt uppifrån, som en följd av Gorbatjovs politik, eller eroderade inifrån och nerifrån genom att de som kallades dissidenter egentligen representerade en tyst opinion och vann gehör för sin kritik och sina idéer när Gorbatjov lanserade glasnost; deras skrifter hade ju spritts i ett par decennier i form av underjordiska avskrifter – samizdat – eller som insmugglade i utlandet tryckta skrifter – tamizdat. ("Izdat syftar på utgivning, "sam" på själv/egen och "tam" på där, det vill säga i utlandet).

Den brittiske historikern Peter Reddaway uppmärksammade tidigt dissidenterna som förkämpar för mänskliga rättigheter, som människor som representerade ett annat Ryssland än det sovjetiska riket. Dissidenterna motsvarade mutatis mutandis 1800-talets ryska intelligentsia. Det var ett särskilt skikt i det ryska respektive det sovjetiska samhället. En "intelligent" respektive en "dissident" ville genom sina skrifter påverka andra som vantrivdes i samhället och främja reformer eller till och med revolution. Reddaway publicerade år 1972 i översättning till engelska en rad skrifter av sovjetiska dissidenter: *Uncensored Russia: The Human Rights Movement in the Soviet Union*.²

Jag hör till dem som trodde på dissidenternas undergrävande förmåga. I två böcker om Sovjetunionen som jag publicerade 1980 respektive 1989 hävdade jag att dissidenterna suggererade en annan och bättre framtid för Sovjetunionen. Deras idéer kunde återfinnas även i tillåtna skrifter.³ Vissa ledande västliga sovjetforskare avfärdade däremot dissidenterna som obetydliga antikommunister. Dessa så kallade revisionister var förvisso kritiska mot repressionen i Sovjetunionen, men de menade att det var fråga om en modern, stabil industristat, vilken hade ett legitimt styre.

² *Uncensored Russia: The Human Rights Movement in the Soviet Union. The Annotated Text of the Unofficial Moscow Journal 'A Chronicle of Current Events' (Nos. 1–11.)* Peter Reddaway (Ed.): London: Jonathan Cape 1972.

³ *Arvet från det förflutna*. Stockholm: Liber 1980; *Svårt att vara ryss*. Lund: Signum 1989.

En av de främsta företrädarna för revisionismen i sovjetforskningen, den i USA verksamma australiensiska historikern Sheila Fitzpatrick, hävdar således tre årtionden efter Sovjetunionens upplösning att dissidenterna var en *quantité négligeable*. De var snarare agenter för väst i det kalla kriget än genuina kritiker av förhållandena i Sovjetunionen. Hennes avfärdande av dissidenterna som betydelselösa har för övrigt en motsvarighet i den ryske författaren Leonid Andrejevs och den brittiske litteraturvetaren Ronald Hingleys avfärdande av det ryska 1800-talets intelligentsia som en samling ytliga posörer.⁴

Trogen sin egen track record som sovjetforskare när det begav sig driver Fitzpatrick sin tes om dissidenternas betydelselöshet i en aktuell recension av Peter Reddaways memoarer om sin tid som förmedlare av dissidenternas alster till omvärlden, *The Dissidents*.⁵

Fitzpatrick kombinerar sin recension av Reddaways memoarer med en recension av en bok om hur CIA under kalla kriget stödde antikommunistiska ryssar i exil, inte minst i organisationen NTS, människor vilka ofta hade ett förflutet som samarbetsmän med nazisterna under kriget, var antisemiter och inte var förkämpar för mänskliga rättigheter, tvärtom. NTS var en antisovjetisk organisation som grundades av unga ryska ”vitemigranter” år 1930 i Belgrad. (Förkortningen stod för *Natsionalno-Trudovoj Sojuz* alternativt *Narodno-Trudovoj Sojuz rossijskich solidaristov*). Man tog avstånd från den äldre generationen tsarryska nostalgiker och gick in för att bekämpa Sovjetunionen genom att lära känna den nya sovjetiska kulturen och den nya ”sovjetmänniskans” psyke. Sin egen ideologi kallade man ”solidarism”, en kristen ”individ-kollektivism” som idémässigt kan spåras dels till Emile Durkheims sociologi, dels till korporativism i vid mening, i föreställningar som fanns i den italienska fascismen.⁶

De antisovjetiska exilryssarna i exilorganisationen NTS var ”relentlessly deceptive, associated with fascism and collaborationism, and penetrated by Soviet agents to some extent – a less desirable client for US intelligence in the Cold War ... is hard to imagine”. Med detta citat ur boken om CIA och de sovjetiska exilpolitikerna slutar Fitzpatrick presentationen av den första boken i sin recensonsartikel.⁷ Hennes slutord är berättigade eftersom de är väl underbyggda i det recenserade verket – och, vilket nämnts ovan, i tidigare forskning.

⁴ *Arvet från det förflutna*, s. 97-105, avsnittet ”Intelligentsian – den klassiska och den sovjetiska”.

⁵ Peter Reddaway, *The Dissidents: A Memoir of Working with the Resistance in Russia, 1960-1990* Washington, D.C, Brookings 2020.

⁶ <https://en.wikipedia.org/wiki/Solidarism> (03.11.2017: referens till recensonsartikel av Mark Raeff, *Slavic Review* 48(2), 1989.

⁷ Sheila Fitzpatrick, ”Which Face?”, *The London Review of Books* 42:3 2020. Recension av Benjamin Tromly, *Cold War Exiles and the CIA: Plotting to Free Russia*. Oxford, Oxford U.P. 2020 och Peter Reddaway, *The Dissidents*.

Omedelbart efter slutorden om de exilsovjetiska antikommunistiska nazikollaboratörernas verksamhet skriver Fitzpatrick: "There are other ways of telling the story". Hon syftar på Reddaways memoarbok och suggererar med sitt språkbruk att dissidenterna i Sovjetunionen var av samma skrot och korn som nazi- och CIA-kollaboratörerna i väst men att historien om dem har förskönats. Hon förebrår Reddaway att han inte alls nämner att de sovjetiska dissidenterna agerade under kalla kriget för själviska syften. Reddaway ger enligt Fitzpatrick intrycket att: "they and their generous Western supporters are simply acting out of moral conviction to defend the just cause of the Russian (Soviet) people against a tyrannical Soviet government." Hon citerar ironiskt att Reddaway när han år 1957 åhörde en ungersk flyktings tal greps av medkänsla med "victims of Stalin and his successors" (detta var således året efter den antisovjetiska revolten i Ungern, som slogs ned med våld av sovjetiska stridskrafter). Fitzpatrick citerar här ur Reddaways bok – det är inte hennes formulering att det skulle vara fråga om "offer" för Stalin och hans efterföljare.

Fitzpatrick upplyser att Peter Reddaway vid sitt första besök i Sovjetunionen som student växlade svart och sålde sina gamla kläder till ryssar samt delade ut biblar till dem, samt att han blev "aktivist" som ville hjälpa ryska människor innan han beslutade att bli sovjetforskare. Reddaway fick av en brittisk vän en propå om att agera för NTS räkning i Sovjetunionen. Han gick inte med på det men lovade att genom en kontakt på brittiska ambassaden i Moskva leverera eventuella intressanta informationer från Sovjetunionen till NTS närstående individer. Reddaway hälsade i Moskva på hustrun till en sovjetisk avhoppare till väst och utvisades från Sovjetunionen. Det var år 1964 och han tilläts inte återvända förrän 1988, det vill säga under Gorbatjovs tid.

Som ung student mötte Fitzpatrick Reddaway år 1964. Han förklarade för henne att alla ryssar hade två ansikten, det konformistiska som man först lade märke till och dissidentanletet som man lärde känna därunder. Det senare var "the true one". Fitzpatrick själv menade att folk hade mer än två ansikten, och hon kunde inte nödvändigtvis veta vilket som var det sanna. Hon förtydligar sin skeptiska hållning till Reddaways dissidentmöten med att hävda att dissidenterna sade vad de trodde att Reddaway ville höra: "... if I had been a Russian I would have been inclined to show him my dissident face, if only to avoid disappointing him". Hon understryker att hon minsann "saw myself as boldly pitting my wits against the Soviet authorities to find out the things they wanted to keep hidden – and to make up my own mind about them."

Fitzpatrick påpekar att Reddaway till skillnad från de sovjetiska emigranterna på 50-talet, som smugglade in undergrävande texter från väst, hjälpte till att bringa subversiva texter från Sovjetunionen till utländska läsare, det vill säga liberalt sinnade och regeringar. Det bör noteras att Fitzpatrick karaktäriserar dissidenternas verksamhet som "subversive". Reddaway samarbetade i smugglarverksamheten med journalister från väst i Moskva, en enligt Fitzpatrick

föga nobel verksamhet: reportrar bör förvisso inte vara propagandamakare för regeringar men lika lite förmedla ”a minority dissident point of view”. Hon tillägger att Reddaway förvisso samarbetade med representanter för NTS i Frankfurt am Main.

Sheila Fitzpatrick framhåller syrligt att det är förståeligt att Peter Reddaway avslutar sin hjältehistoria år 1991 – inte för att detta år var det år då Sovjetunionen upphörde att existera, utan för att utvecklingen i Ryssland därefter har visat att dissidenterna var betydelselösa ”given the virtual obliteration of the dissident cause and even memory in the post-Soviet Russian Federation”. Enligt Fitzpatrick var hela dissidentrörelsen i Sovjetunionen efemär:

”As a focus of moral outrage outside the Soviet Union, a trump card in the Cold War, a milestone in the development of the human rights movement, it can be seen as a peculiarly Western phenomenon.”

Sheila Fitzpatricks omdöme om dissidentrörelsen i Sovjetunionen och dess roll i historien är således att den var en angelägenhet för väst i det kalla kriget och inte lämnade några spår efter sig i den post-sovjetiska ryska politiska kulturen. I sak innebär det att hon hävdar att dissidentrörelsen inte lyckades förändra någonting väsentligt. Med formuleringen ”the virtual obliteration of the dissident cause and even memory” i dagens Ryska Federationen frammanar hon bilden av att det inte finns något arv från rörelsen i dagens Ryssland – antingen för att det inte behövs eller för att folkflertalet idag precis som på sovjettiden inte bryr sig om sådana människor

Peter Reddaway har kommenterat att Fitzpatrick i sin recension skrev att Sovjetunionens sammanbrott enligt honom ögonskenligen var en seger för dissidentrörelsen. Han menar att Fitzpatrick ”distorts my conclusion that while the dissidents contributed to the collapse, its outcome was not a victory for them, or for democracy or for freedom of speech.” Reddaway lägger till att han i sin bok citerar den liberale sovjetiske ekonomen Leonid Abalkin som i september 1991 hävdade att den ryska kulturen och sinnesförfattningen hade förblivit oförändrad och inte skulle ändras på minst en generation. Fitzpatrick hade dessutom inte nämnt att Reddaway i sin bok själv hävdar att dissidenternas sak inte ser ut att ha någon ljus framtid eftersom ”Russia is far from being pregnant with a new order”.⁸

Det är möjligt att påstå att glasnostpolitiken under Gorbatsjov innebar att dissidenternas kamp för mänskliga rättigheter hade krönts med framgång. Det fanns inte något behov av dissidenter när Sovjetunionen var i färd med att demokratiseras uppifrån. Människorättsorganisationen Memorial grundades under slutet av 1980-talet av nyblivna ”före detta dissidenter”. Uppgiften var att dokumentera Stalinregimens brott mot mänskliga rättigheter. En av grundarna

⁸ Peter Reddaway, ”Soviet Dissidents”, *The London Review of Books* 42:4, 2020.

var Nobelpristagaren Andrej Sacharov. När Sovjetunionen upplöstes 1991 framstod detta i många ögon som en seger för de värden som Memorial stod för.

Memorials återkomst

Memorial har i Putins Ryssland blivit den nutida efterföljaren till dissidentrörelsen. Den amerikanske historikern Benjamin Nathans arbetar på en bok med ett tema som direkt anknyter till meningsutbytet mellan Fitzpatrick och Reddaway om dissidentrörelsens betydelse: *To the Success of our Hopeless Cause, a history of the Soviet dissident movement*. I *New York Review of Books* i april i år gör han en puff för sin kommande bok i en artikel som för berättelsen om Memorial up to date.⁹

Huvuddelen av Nathans artikel ägnas Arsenij Roginskij, en ledande kämpe i Memorial, vilken avled 1917. Nathans konstaterar att Roginskij's mantel har tagits upp av en ny generation av kämpar för mänskliga rättigheter i Ryssland. Han avslutar sin berättelse om Roginskij och dennes verk: "Following his death, Memorial continues its Sisyphean struggle."

Kort före sin död hann Arsenij Roginskij vara medlem av juryn som valde det segrande förslaget till Sorgemuren i Moskva, som invigdes av president Putin i oktober 2017. Monumentet är ägnat minnet av offren för terrorn. Roginskij påpekar i sin monolog att man inte nämner vem som stod för terrorn.:

Ask Russians: Who is to blame for the death of your grandfather, your father, or your great-grandfather? They will mention the neighbor who denounced him, the interrogator who beat and tortured him, the executioner who pulled the trigger in the basement of the prison. But not the state itself....

Memorial's answer is simple: the state is to blame. It was the terror of the state against the individual. The state needed mass terror to remain in power. And it is here that our understanding of the terror absolutely clashes with that embedded in popular consciousness.

Roginskij menar att ryssarna inte förmår tänka tanken att deras stat – vilken enat ett enormt territorium och försvarat befolkningen mot upprepade attacker utifrån, moderniserat ekonomin och sänt den första människan ut i världsrymden – att denna stat också har varit en kriminell organisation som har på sitt samvete att ha mördat miljontals av sina medborgare.

Benjamin Nathans avslutar sin nekrolog över Arsenij Roginskij med anmärkningen att dennes försök att "avsakralisera" den ryska staten inte gjorde honom populär – i Ryssland. Roginskij har fått utmärkelser för sitt arbete för mänskliga rättigheter och för att minnas historien från regeringarna i Estland, Polen och Tyskland. Men inte i Ryssland.

⁹ Benjamin Nathans, "Profiles in Decency", *The New York Review of Books* 67:7, 2020.

Sisyfos får börja om

Våren 2020 stärktes presidentmakten ytterligare i Ryssland. Anders Fogelklou framhåller i sin analys av de ändringar i den ryska författningen som president Putin annonserade att ”en avgörande punkt i den nya konstitutionen är att den person som för närvarande innehar presidentämbetet kan ställa upp på nytt när den förändrade grundlagen trätt i kraft. Med denna konstitutionella reform säkrar Putin sitt maktinnehav efter 2024 samtidigt som han också passat på att föra in sin ideologiska vision i konstitutionen. [---] Putin har i det fördolda skrivit en ny rysk grundlag som öppnar upp för ett personligt, autokratiskt styre.”¹⁰

Man kan som ett Sisyfosarbete beskriva inte endast Memorials verksamhet utan också Rysslands historia av moderniseringsförsök från och med Peter den store via den sovjetiska erfarenheten fram till dagens ansträngningar. Vladimir Putin framstår som den siste i raden av de senaste hundra årens ryska härskare som inte har förmått hejda den re-volution som ägde rum i Petrograd år 1917. Förhoppningsvis ska det bli hans efterträdare beskärt att få stenen att fästa på moderniseringsbergets topp och stanna kvar där.

Sisyfos sten ligger idag i Moskva, i skepnad av ett klippblock från det första GULAG-lägrät i Solovki. Memorial lät år 1990 hämta det från den vindpinade klosterön i Vita havet. Man placerade den på Lobjankatorget. Den ligger inom synhåll från säkerhetstjänstens palats. På vägvisaren till palatset står: ”Försäkringsbolaget Rossijas byggnad”. Det är historiskt korrekt. Det gällde fram till år 1918. I början av det året flyttade Tjekan in. Idag huserar där FSB.

¹⁰ Anders Fogelklou, ”Putin stärker greppet”, *Kvartal* 16.04.2020. <https://kvartal.se/artiklar/putin-starker-greppet/>

Stenen från Solovki. Foto: Kristian Gerner 2015

Michail Tjechovs märkliga öde

Magnus Ljunggren, professor emeritus

Jag läser Michail Tjechovs memoarer. Och förundras över detta ovanliga 1900-talsöde. Vem var han? Anton Tjechovs nevö, son till den skrivande storebror som Tjechov ständigt i brev dryftade konstnärliga problem med. Han visste tidigt att han var skådespelare. 1912 mötte han vid 21 års ålder Stanislavskij. Det blev avgörande. Snart ingick han i Konstnärliga teaterns ensemble och prövade sig parallellt fram inom den oerhört livaktiga tsarryska stumfilmen.

1916 var det tänkt att han skulle han få sitt genombrott som unge Konstantin i farbrors ”Måsen”. Men det blev inte så. Han gick in i en akut depression och premiären inställdes. Mitt i den politiska turbulensen kämpade han med hypnos och psykoanalys för att komma till rätta med sig själv. Det hjälpte väl en del men den riktiga förlösningen infann sig när han så småningom öppnade en egen skådespelarverkstad. Han ville inte bara agera på scenen – han kände sig ha ett uppdrag som teaterpedagog.

1921 framträdde han i vad som skulle bli en återkommande favoritroll – som Erik XIV i Strindbergs pjäs. Redan nu visste han nästan precis vad han ville.

Stanislavskijs uppsättningar fann han alltför naturalistiska. Den store lärde ut att skådespelaren skulle forma rollen utifrån sig själv, utifrån personliga känslor och erfarenheter. Michail Tjechov ville överge det där: aktören skulle släppa det egna, forma karaktären framför allt via intuition och fantasi. Inte minst viktig var improvisationen.

1924 lät Stanislavskij honom inrätta en experimentstudio, kallad MChAT-2, inom Konstrnärliga teatern. Där stod han under några år bakom en serie uppmärksammade uppsättningar med sig själv i huvudrollen. Han var – åter – Erik XIV, han var Chlestakov, Hamlet och, framför allt, den knastertorrt byråkratische senatoren Ableuchov i en dramatiserad version av Andrej Belyjs ”Petersburg”.

Belyjs fadermordsroman var rent antirevolutionär. Det passade sig ju inte i Bolsjevikryssland. Tjechov löste problemet genom att lägga hela tonvikten på den tsaristiska reaktionen med pappa Ableuchov i centrum. Skådespelaren skulle enligt hans ”system” agera med små, knappa medel samtidigt som en eld därunder antyddes – senator Ableuchov passade perfekt för den uppgiften. Tjechovs rolltolkning har kallats genial. Det kunde i denna stund plötsligt kännas som om studion var viktigare än huvudscenen.

Triumfer – och nederlag. För snaran drogs åt, experimentutrymmet blev allt trängre. Den snabba destruktiva utvecklingen ledde till att Michail Tjechov i den första femårsplanens första år, 1928, valde att stanna i väst när tillfälle gavs. Han togs om hand av antroposofer i Tyskland. Varför antroposofer? Han hade – som Belyj – redan före 1917 anammat Rudolf Steiners tankar och faktiskt införlivat dem med sin teaterlära.

Det sägs att Stalin, med alltmer makt i sina händer, blev rasande över Tjechovs avhopp. Tyvärr fick det till följd dramatiska inskränkningar i det sovjetiska teaterlivet som framför allt gick ut över nyskapandet: den som drabbades värst var Vsevolod Meyerhold.

Ett tag arbetade Tjechov hos Max Reinhardt i Berlin, sedan kom han under 30-talet att pendla mellan de europeiska metropolerna. Än verkade han i London, än i Paris. Efterhand erfor han att utrymmet krympte igen. Han levde farligt med sin starka tyska förankring eftersom han hade judisk mor. Det paradoxala var att hans förra fru, skådespelerskan Olga Tjechova, samtidigt gjorde jättesuccé i Tyskland. Hon frotterade sig med nazikoryféerna och blev Hitlers personliga favorit, efterhand faktiskt med agentuppdrag för NKVD.

1939 flydde Tjechov för andra gången undan totalitarismen - till USA. Där gick det undan. 1942 formulerade han sitt ”system” i bokform: ”On the technique of acting”. Den kom att ligga till grund för den workshop han kom att öppna i Hollywood. Han tilldelades en rad roller i filmhuvudstaden men bara en som fick verklig effekt: som den gamle psykoanalytikern i Hitchcocks ”Trollbunden”, med Ingrid Bergman och Gregory Peck i huvudrollerna.

”Trollbunden” var Hitchcocks mest freudianska film. Psykoanalytikern framstod som nyckelfiguren i skeendet – och Tjechov visste här verkligen vad det var fråga om. Han hade ju tidigt läst in sig på Freud och därtill själv genomgått ”kuren”. Resultatet blev en Oscarsnominering.

Rader av framstående skådespelare tog nu till sig den tjechovska tekniken: Gregory Peck, Anthony Quinn, Clint Eastwood, Marilyn Monroe. När Tjechovs ”bibel” gavs ut på nytt i förkortat skick 1953, stod en annan tacksam elev för det entusiastiska förordet: Yul Brynner.

1955 gick Michail Tjechov bort i förtid, sörjd av Hollywood. Det talas om att det var han som hade format Marilyn Monroe. Hon beskrev också hans död som en svår personlig förlust: ”Jag är oändligt tacksam mot ödet för att jag förunnades möta Michail Tjechov. Han fungerade i alla roller men var störst som lärare. Det var en sann lycka att få arbeta med honom.”

I senare generationer har andra kända skådespelare betygat honom sin aktning och vittnat om vad hans ”system” betytt: alltifrån Anthony Hopkins till Johnny Depp.

Vem gör om den livsresan – från den tjechovska storfamiljen till Beverly Hills?

Östbuletinen, nr. 2, 2020, årgång 24

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central-
och Östeuropa samt Centralasien

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar
Oldberg

Biträdande redaktör: Gunnar Åselius

Östbuletinen utkommer med fyra nummer per
år och kan rekvireras i utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726
Stockholm

Tidigare nummer, innehålls- och
författarregister av Östbuletinen finns
tillgängliga på Sällskapets hemsida:
<http://www.sallskapet.org>